

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗБУДОВИ СЕРЕДНЬОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ
КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

УДК 377.091

*Марина Бабенко, старший викладач кафедри гірничих машин і мехатронних систем машинобудування
Донецького національного технічного університету*

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗБУДОВИ СЕРЕДНЬОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ
КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

У статті проведено узагальнюючий аналіз розбудови системи середньої технічної освіти Катеринославщини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Висвітлено загальні принципи організації навчально-виховної та господарської діяльності середніх технічних навчальних закладів. Автором зосереджено увагу на таких організаційних аспектах розбудови освіти, як створення та узгодження нормативної бази, проведення кадрової політики, формування учнівського контингенту, форми та методи забезпечення навчального процесу, зміст виховної діяльності. Виявлені відмінні особливості роботи технічних училищ, спричинені підпорядкуванням різним галузевим міністерствам.

Ключові слова: середня технічна освіта, промислові училища, виховна робота, предметна змістова навчання, система контролю знань.

Літ. 11.

*Марина Бабенко, старший преподаватель кафедры горных машин и мехатронных систем машиностроения
Донецкого национального технического университета*

**РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТТЯ СЕРЕДНЬОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ
КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ В КІНЦІ ХІХ – НАЧАЛІ ХХ В.**

В статті проведено обобщающий анализ развития системы среднего технического образования Екатеринославщины в конце ХІХ – начале ХХ в. Освещены общие принципы организации учебно-воспитательной и хозяйственной деятельности средних технических учебных заведений. Автором сосредоточено внимание на таких организационных аспектах развития образования, как создание и согласование нормативной базы, проведение кадровой политики, формирование ученического контингента, формы и методы обеспечения учебного процесса, содержание воспитательной деятельности. Выявлены отличительные особенности работы технических училищ, вызванные подчинением различным отраслевым министерствам.

Ключевые слова: среднее техническое образование, промышленные училища, воспитательная работа, предметная содержательная обучения, система контроля знаний.

*Maryna Babenko, Senior Lecturer of the Mining Machines and Mechatronic Systems of
Engineering Department
Donetsk National Technical University*

**THE RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF SECONDARY TECHNICAL
EDUCATION OF KATERYNOSLAVSHCHYNA IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURIES**

This article presents the summarizing analysis of the development of secondary technical educational system in Katerynoslavshchyna in the late XIX – early XX century. It is also deals with the general principles of the educational and economic activities of the secondary technical institutions. The author draws an attention to such organizational aspects of the development of education as the establishment and the harmonization of the regulatory framework, conducting of personnel policy, the formation of student's contingent, the forms and methods of educational process, the content of educational activities. The article reveals the distinctive features of conducting of technical schools, which are caused by the subordination to the various branch ministries.

Keywords: the secondary technical education, the industrial schools, an educational process, the content of educational subjects, the system of knowledge control.

Постановка проблеми. Переналагодження промислових виробництв у відповідності до світових стандартів обумовлює потребу у високоякісних фахівцях з високим рівнем соціально-професійної мобільності та конкурентоздатності у різних сферах виробничої діяльності.

Задоволення потреб економіки в кадровому потенціалі є першочерговою задачею професійної освіти. У зв'язку з цим у вищій освіті особливої

актуальності набуває проблема підготовки фахівців середньої ланки, здатних працювати на первинних посадах у відповідних галузях професійної діяльності. Дослідження та аналіз розбудови системи середньої технічної освіти є важливою умовою актуалізації опиту та ідей, які були накопичені за час існування даної системи, що сприятиме відродженню національної педагогічної школи.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання забезпечення професійними кадрами української промисловості розглядалися у сучасних історико-педагогічних дослідженнях. Так, проблемам підготовки робітничих кадрів в Україні присвячені роботи І. Лікарчука, Г. Бондаренко, Н. Падун, Л. Хойнацької, М. Бахтіна, А. Селецького та ін. Значний вклад у висвітлення питання розвитку професійно-технічної освіти з урахуванням здобутків минулого внесено Н. Ничкало, П. Лукашенком, О. Ганапольським, М. Гончаром. Процеси формування технічних фахівців середньої ланки досліджували М. Лисенко, Є. Луценко, О. Кривопішин. Зміст і форми управління середніми закладами профосвіти України в 1917 – 1941 рр. проаналізував С. Бугівченко.

Відомі також дослідницькі роботи з тематики підготовки професійних кадрів на територіях, які належали Катеринославській губернії. Так, в роботах В. Курила, Н. Романоф розглянуто проблему розвитку професійної освіти в східноукраїнському регіоні в другій половині XIX – першій половині XX ст. В роботі Т. Медведовської досліджено професійну підготовку гірничих інженерів в Україні з 1899 р. по 2005 р. Дисертаційне дослідження А. Ємельової присвячене особливостям розвитку трудового навчання в народних школах Катеринославської губернії в кінці XIX – на початку XX ст. В наукових публікаціях Л. Прокопенка розглянуто питання розвитку професійної освіти Катеринославщини наприкінці XIX – початку XX ст.

Історична дисертація П. Чернобая присвячена формуванню технічної інтелігенції на Катеринославщині наприкінці XIX – початку XX ст. В дисертації І. Богінської досліджено процес формування педагогічних кадрів Донбасу і політика українізації у 1920 – 30-ті рр. За даною тематикою також відомі роботи оглядово-описового характеру Ю. Костриці, Т. Липовської, В. Мирончук. Розвитку загальної освіти на території, яка належала Катеринославській губернії, присвячені праці О. Білецького, Л. Лихачевої, С. Нестерцової, Л. Березівської.

Огляд літературних джерел з проблеми становлення та розвитку середньої технічної освіти в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. свідчить про те, що досліджувана тема була лише частково відображена у педагогічних та історичних дослідженнях. Системних досліджень з питання розвитку середньої технічної освіти Катеринославщини не виявлено. Вищезазначене обґрунтовує науковий інтерес для історико-

педагогічних досліджень з підготовки фахівців середньої ланки Катеринославщині в кінці XIX – на початку XX ст.

Формування мети статті. На основі результатів попередніх детальних досліджень провести узагальнюючий аналіз організаційних аспектів складових діяльності технічних навчальних закладів з підготовки фахівців середньої ланки. Визначити основні принципи розбудови системи середньої технічної освіти на Катеринославщині наприкінці XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Передумови зародження середньої технічної освіти в Катеринославській губернії у другій половині XIX ст. були пов'язані з особливостями розбудови промисловості та освітньої системи, сформованими під впливом політичних та економічних процесів попереднього періоду.

Буржуазні реформи 60 – 70-х рр. XIX ст. сприяли бурхливому розвитку на території Катеринославської губернії низки галузей народного господарства: гірничої, залізничної, будівельної, металургійної, машинобудівельної, сільськогосподарської. Інтенсивна індустріалізація краю потребувала забезпечення кваліфікованими кадрами з відповідних промислових галузей. Особливо затребуваними були фахівці середньої ланки, які виконували функції помічників інженерів або організаторів та керівників первинних ланок на виробництві, що вимагало достатньо високого рівня теоретичних знань та професійної обізнаності у практичній діяльності з певного фаху. Що і спричинило розбудову системи середньої технічної освіти.

Становлення промислової освіти в Катеринославській губернії здійснювалося у нерозривному зв'язку з освітніми процесами Російської держави. В 60 – 70-ті роки XIX ст. Міністерство народної освіти було не в змозі реалізувати задачу підготовки промислових фахівців, тому з метою кадрового забезпечення індустріальних виробництв професійні навчальні заклади відкривались за ініціативою передових промисловиків, діячів громадськості, промислових міністерств та відомств.

Першими на території Катеринославської губернії в 70-х рр. XIX ст. за ініціативи Гірничого управління Південної Росії відкрилися училища з підготовки гірничих фахівців: у 1873 р. – Лисичанська штейгерська школа, у 1878 р. – гірниче училище ім. С.С. Полякова при станції Горлівській [4, 168]. Обидва училища підпорядковувались Міністерству державного

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗБУДОВИ СЕРЕДНЬОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

майна, а з жовтня 1905 р. – Міністерству торгівлі і промисловості. За сприяння Міністерства шляхів сполучень для підготовки фахівців-залізничників у 1881 р. було відкрите Донецьке технічне залізничне училище у Луганську, а у 1902 р. – у Катеринославі [4, 167].

Починаючи з 1880-х рр., Міністерство народної освіти почало розробляти нормативно-правову основу діяльності промислових училищ, що сприяло відкриттю ряду технічних училищ підпорядкування освітнього міністерства. В Катеринославській губернії Міністерству народної освіти підпорядковувались відкрите у 1900 р. у м. Олександрівську (Запоріжжя) середнє механіко-технічне училище [4, 170] та відкрите у 1901 р. Маріупольське нижче технічне училище [10, 4].

Для задоволення кадрових потреб аграрної галузі на території Катеринославщини діяли: перетворене у 1911 р. з нижчої сільськогосподарської школи Верхньодніпровське середнє сільськогосподарське училище, яке підпорядковувалося Міністерству землеробства та державного майна, та відкрите у 1914 р. за ініціативою Міністерства юстиції Катеринославське землемірне училище [4, 173].

Особливою формою підготовки промисловців середньої ланки були Катеринославські технічні курси (Technikum) В.Х. Коробочкіна, засновані у січні 1911 р. Курси являли собою спеціальний навчальний заклад, організований за зразком та програмою німецьких технікумів. 30 січня 1912 р. заступником Міністра торгівлі та промисловості було надано санкцію на реорганізацію курсів шляхом розширення програми електромеханічного відділу та створення нового будівельного відділу, яке мало за мету приготування досвідчених будівельних техніків, здатних працювати у якості надійних помічників архітекторів на цивільних будівництвах [4, 172].

Організаційні засади діяльності середніх технічних навчальних закладів визначалась підпорядкуванням. Першочерговим нормативно-правовим документом з організації системи управління та адміністрування навчального закладу, був статут, згідно з яким встановлювалась мета існування та підпорядкування навчального закладу, кадровий склад, джерела фінансування, строки навчання та вимоги до абітурієнтів, господарські питання та ін.

Статути навчальних закладів розроблялись на основі положень або примірних статутів галузевими міністерствами та затверджувались міністрами. З 1873 р. по 1887 р., за відсутності єдиної нормативно-правової бази з освітньої діяльності, галузеві структури самостійно складали положення про училища, статути та інструкції, орієнтуючись на існуючі стандарти

загальної освіти та вимоги промислових виробництв [2, 241; 11]. Починаючи з 1888 р., після активізації державою заходів у напрямку систематизації промислової освіти, заснування нових технічних училищ та діяльність вже відкритих узгоджувалась у відповідності до створеної Міністерством народної освіти нормативно-правової бази.

Система внутрішнього узгодження складових організації діяльності технічних училищ Катеринославщини була приблизно однаковою. Розподіл загальної діяльності на навчально-виховну та господарчу обумовлював роботу в навчальних закладах Педагогічних рад та Господарчих комітетів. Виключенням були гірничі училища, що діяли за власними статутами, в яких з питань навчання та господарювання працювала єдина Училищна рада. З метою піклування про матеріальне забезпечення та контролю за діяльністю технічних училищ обирались Піклувальні ради [3; 5].

Навчання в училищах було платним, однак існували різні категорії учнів, які з певних причин звільнялись від оплати або отримували стипендії. Матеріальне забезпечення середніх технічних навчальних закладів Катеринославщини здійснювалось із різноманітних джерел. В першу чергу, це були кошти міністерств-засновників, які самостійно визначали політику формування освітнього грошового фонду. Виключенням було гірничє училище ім. С.С. Полякова, що фінансувалось за рахунок коштів засновника С. Полякова, а після його смерті – за кошти Товариства Південно-руської кам'яновугільної промисловості [11, 3]. Також бюджет технічних училищ поповнювався за рахунок внесків плати за навчання, суми особистих пожертвувань, грошових коштів від продажу виробів навчальних майстерень, благодійних заходів та ін. [2, 237 – 238; 11, 4].

Також необхідно відмітити, що діяльність промислових училищ Катеринославщини не обмежувалась виключно підготовкою фахівців середньої ланки. Відкриття при училищах загальноосвітніх початкових класів, ремісничих шкіл, підготовчих та професійних курсів сприяло підвищенню рівня загальної та професійної освіти населення. Отже, навчальні заклади, що створювали систему середньої технічної освіти в Катеринославській губернії, позиціонували себе як освітні центри з розповсюдження технічних знань та навичок, сприяючи забезпеченню промислового регіону кваліфікованими робітниками, і водночас, розширюючи задачі своєї діяльності [3, 351].

Аналіз кадрової політики навчальних закладів

системи середньої технічної освіти Катеринославщини наприкінці XIX – початку XX ст. дозволив виявити її основні принципи. Так, навчальний процес з теоретичної підготовки учнів мали забезпечувати викладачі з вищою (спеціальною вищою) освітою. З метою якісної практичної підготовки майбутніх фахівців організація роботи у майстернях здійснювалась кваліфікованими фахівцями з середньою технічною освітою при умові наявності стажу практичної діяльності на відповідних виробництвах або проходження спеціальної підготовки. Штатним викладачам технічних училищ надавався статус державних службовців [3].

Для забезпечення роботи господарської частини та охорони здоров'я при формуванні кадрового складу враховували наявність штатних одиниць обслуговуючого та медичного персоналу.

Процеси формування складу учнів в середніх технічних навчальних закладах здійснювались, починаючи зі вступної кампанії та закінчуючи випуском кваліфікованих фахівців. За результатами проведеного аналізу були виявлені чинники впливу на кількісні та якісні показники учнівського контингенту.

Так, вимоги до віку та початкового освітнього рівня вступників визначались тривалістю навчання, тому вік учнів міг бути від 10 (у молодших класах Олександрівського середнього механіко-технічного училища) до 24 років (максимальна відстрочка для військовозобов'язаних учнів), а освітній рівень при вступі до першого класу коливався від однокласного народного училища до чотирьох класів гімназії. Обмеження з кількості місць у перших класах створювали конкурс, що дозволяло вступити до училища більш здатним до навчання юнакам. Вступ до технічних училищ був можливий й до більш старших класів при умові відповідності рівня знань вступників програмі курсу [4, 165 – 176].

Оскільки здоров'я майбутніх технічних фахівців середньої ланки мало відповідати певним нормам з фізичного стану відповідно до обраної спеціальності, перед екзаменами усі вступники обов'язково підлягали медичному огляду. При прийомі на навчання не існувало обмежень стосовно станової належності та віросповідання, основну кількість учнів середніх технічних училищ складали вихідці з родин селян та міщан православного віросповідання.

В процесі навчання в кожному технічному училищі існувала система переведення до старших класів, яка полягала, у призначенні перехідних випробувань. Успішні у навчанні та сумлінні у поведінці учні могли бути звільненими від таких іспитів. Невстигаючим учням за рішенням Ради

училища надавалася можливість повторного навчання в одному й тому ж класі. В деяких промислових училищах до своєкоштных учнів допускалося поблажливе ставлення, що полягало у дозволі залишатись на повторний курс більше, ніж на два роки [2, 239; 7, 23; 8, 11; 10, 5; 11, 13].

У технічних училищах існувала *система фінансового заохочення* старанних учнів, як то: звільнення від оплати за навчання, призначення іменних стипендій, одноразове грошове заохочення.

Випускникам зазначених технічних училищ надавались певні права зі вступу до цивільної державної служби та відбування воїнської повинності. Випускникам Олександрівського механіко-технічного, Верхньодніпровського сільськогосподарського, Катеринославського межового, а з 1914 р. – і Маріупольського механіко-технічного середніх училищ надавалась можливість для вступу до вищих навчальних закладів за відповідною спеціальністю.

Організація навчального процесу в технічних училищах різного підпорядкування мала певні розходження за причини відмінностей у нормативно-правовій основі діяльності. Так, тривалість повного курсу навчання складала від трьох (у Маріупольському промисловому училищі) до семи (в Олександрівському середньому механіко-технічному училищі) років. В гірничотехнічних і залізничних училищах навчання тривало три роки, а для отримання атестату з відповідного фаху учням необхідно було пройти практику за спеціальністю впродовж одного року – для випускників гірничих училищ, двох років – для випускників залізничних технічних училищ. Тривалість навчання у Верхньодніпровському сільськогосподарському училищі складала шість років, в Катеринославському землемірному училищі – чотири роки [4, 165 – 176].

Предметна змістова процесів навчання в розглянутих технічних училищах формувалась відповідно до рівня освітньої підготовки вступників та складалась з загальноосвітнього, природничого та професійного блоків.

Оскільки технічні фахівці середньої ланки мали бути обізнані з реальними умовами певних галузевих виробництв, значна увага приділялась практичній підготовці учнів. Тому впродовж періоду навчання майбутні випускники набували навичок професійної діяльності під час лабораторних та практичних занять, які проводились у ремісничих майстернях та обладнаних лабораторіях; проходження літніх ознайомчих та виробничих практик; проведення екскурсій [4, 175].

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ РОЗБУДОВИ СЕРЕДНЬОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Також необхідно відмітити застосування в промислових училищах різноманітних систем контролю якості знань учнів: поурочних балів, оцінювання практичних вправ, проведення опитувань під час занять, класних та домашніх письмових робіт, семестрових та річних переводних екзаменів, звітування з практики, обов'язкових випускних випробувань.

Виховна робота була обов'язковою складовою освітньої діяльності середніх технічних училищ. Однією з головних задач виховання було формування законослухняних та дисциплінованих громадян, “благонадійних у моральному відношенні”. Організація процесів виховання у промислових училищах різного підпорядкування регламентувалась нормативними документами та визначалась освітньою політикою відповідних галузевих міністерств [5, 115 – 127].

Основними методами реалізації виховної роботи були нагляд, аналіз та контроль вихованості, покарання, що мали за мету “моральне виправлення учнів”. Також застосовувались заохочення у вигляді іменних стипендій, які призначались для найсумлінніших у поведінці та навчанні учнів. В значному ступеню на здійснення виховних процесів в середніх технічних училищах впливала громадська позиція викладацького колективу.

Пореформений період в історії вітчизняної педагогіки характеризується виникненням нових ідей, спрямованих на гуманізацію професійної освіти. У зв'язку з чим, до виховних задач діяльності середніх технічних училищ було додані складові формування всебічно розвинутої особистості: розумове, трудове, естетичне та фізичне виховання [1; 5, 118; 6; 9, 121 – 122].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. на Катеринославщині з метою забезпечення промисловості фахівцями середньої ланки працювали технічні училища, підпорядковані Міністерству народної освіти та іншим галузевим міністерствам. Спеціалізація училищ обумовлювалась потребами розвинутих виробничих галузей.

Єдність принципів організації навчально-виховної діяльності середніх технічних навчальних закладів визначалась їх спільною першочерговою задачею з підготовки кваліфікованих фахівців середньої ланки для технічних галузей народного господарства.

Зміст нормативної основи господарської та навчально-педагогічної діяльності технічних училищ мав певні відмінності з причини підпорядкування різним галузевим міністерствам. Таке становище ускладнювало централізоване

управління освітньою системою, але не суперечило реалізації основної задачі роботи технічних училищ.

1. *Антология педагогической мысли: в 3 т. Т. 2. Русские педагоги и деятели народного образования о трудовом воспитании и профессиональном образовании / сост. Н.Н. Кузьмин. – М.: Высш. шк., 1989. – 463 с.*

2. *Астафьев А. Сборник действующих правительственных распоряжений по железным дорогам: 1885 – 1887 года / А. Астафьев, П. Техин – СПб.: Тип. Ю.Н. Эрлих, 1893. – 588 с.*

3. *Бабенко М.О. Историко-педагогичний досвід формування кадрової політики в середніх технічних навчальних закладах Катеринославщини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. / М.О. Бабенко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. – Чернівці, 2016. – №140. – С. 349 – 355.*

4. *Бабенко М.О. Навчальна складова підготовки фахівців середньої ланки в технічних навчальних закладах Катеринославщини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / М.О. Бабенко // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки. – Глухів, 2016. – №32. – С. 165 – 176.*

5. *Бабенко М.О. Реалізація ідей гуманізації професійної освіти при розбудові системи середньої технічної освіти Катеринославщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / М.О. Бабенко // Гуманізація навчально-виховного процесу. – Збірник наукових праць. – Харків: ТОВ “Видавництво НТМТ”, 2016. – № 4 (78). – С. 115 – 127.*

6. *Березівська Л. Державна політика щодо диференціації організації і змісту шкільної освіти в Україні в імперську добу (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) / Л. Березівська // Историко-педагогичний альманах. – 2011. – Вип. 2. – С. 44 – 52.*

7. *Джміль В.К. Гордість землі Катеринославської / Василь Карпович Джміль – Ерастівка, 2007. – 70 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.erasstovsky.ucoz.co.uk/Book_Brod.pdf, вільний. – Назва з екрана. – Переглянуто 23 серпня 2016 р.*

8. *Запорізький державний технічний університет: історичний нарис (1900 – 2000) / О.Ф. Бічєвої, Б.Ф. Гордєєв, М.В. Дєдков [та ін.]; за ред. С.Б. Белікова [та ін.]. – Запоріжжя: Дике Поле, 2000 – 320 с.*

9. *Левківський М.В. Історія педагогіки: навч.-метод. посібник. / Михайло Левківський. – Вид. 4-те. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 190 с.*

10. *Маркова Н.П. Краткая история профессионально-технического образования в Украине и профессионально-технического училища №3 Мариуполя / Маркова Н.П. – Мариуполь, 2000. – 112 с.*

11. *Устав горного училища С.С. Полякова. – СПб.: Тип. А.А. Краевского – 1877. – 32 с.*

Стаття надійшла до редакції 10.01.2017